

SARAJEVSKI FILOLOŠKI SUSRETI 5: ZBORNIK RADOVA (knj. 1)

Održavanje međunarodne naučne konferencije “Sarajevski filološki susreti 5” (Sarajevo, od 20. do 22. septembra 2018. godine) i objavljivanje Zbornika radova finansijski su potpomogli:

JP BH Pošta, d. o. o. Sarajevo
Ministarstvo za obrazovanje, nauku i mlade Kantona Sarajevo
Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu

Izdavač: Bosansko filološko društvo,
Franje Račkog 1, Sarajevo,
www.bfd.ba

Redakcija: Halid Bulić, Munir Drkić, Adnan Kadrić, Sanjin Kodrić,
Ksenija Kondali, Munir Mujić, Ismail Palić
i Vahidin Preljević

Međunarodna redakcija: Lada Badurina (Rijeka), Tatjana Bečanović (Nikšić),
Branimir Belaj (Osijek), Robert Bońkowski (Katowice),
Rajka Glušica (Nikšić), Zvonko Kovač (Zagreb), Jasmina
Mojsieva-Guševa (Skoplje), Vesna Mojsova-Čepiševska
(Skoplje), Aleksandar Stefanović (Pariz), Bogusław
Zieliński (Poznanj)

Glavni urednik: Munir Mujić

Sekretar redakcije: Azra Hodžić-Čavkić

ISSN 2233-1018

Zbornik se objavljuje svake druge godine i donosi recenzirane i prihvaćene radove koje su autori na temelju referata izloženih na međunarodnoj naučnoj konferenciji "Sarajevski filološki susreti" pripremili za objavljivanje.

Zbornik je indeksiran u bibliografskim bazama EBSCO i CEEOL.

U elektroničkom obliku Zbornik je dostupan na internetskoj stranici izdavača:
www.bfd.ba

ISSN 2233-1018

SARAJEVSKI
FILOLOŠKI
SUSRETI
5

Zbornik radova
(knjiga 1)

Uredio
Ismail Palić

Bosansko filološko društvo
Sarajevo, 2020.

Lada BADURINA

O MODALNOSTI – S OSOBITIM OBZIROM NA MODALNE GLAGOLE*

KLJUČNE RIJEČI: *modalnost, modalni glagoli, objektivna modalnost, subjektivna modalnost, epistemička modalnost, deontička modalnost*

Modalnosti se pristupa kao jednoj od iznimno složenih gramatičkih, semantičkih i pragmatičkih kategorija. U tom smislu modalni glagoli (u užem smislu to su glagoli *morati, trebati, snjeti, moći, hjeti*) predstavljaju samo jednu od mogućnosti za izražavanje modalnih značenja. U prilogu će biti riječi o tipovima modalnosti uopće, a u središtu će pozornosti biti oni tipovi modalnosti koji se označuju modalnim glagolima. Pritom će se uzimati u obzir i razlika između tzv. objektivne i subjektivne modalnosti. Naposljetku u razmatranje će se uzeti i pragmatički aspekti modalnosti.

UVODNO O MODALNOSTI

Kategorija modalnosti jedna je od iznimno složenih gramatičkih, semantičkih i pragmatičkih kategorija. Pragmatički aspekt modalnosti – koji ovdje uzimamo za polazišni u određivanju samoga pojma/kategorije – očituje se u njezinoj izravnoj povezanosti s govornim činom. Taj, pragmatički aspekt nadalje postaje ključan i za moguću tipologizaciju modalnosti. Modalnost se name dovodi u vezu bilo s odnosom sudionikā govornoga čina prema glagolskoj radnji i/ili sadržaju rečenice odnosno iskaza (tako se npr. optativom iskazuje želja govornika da se radnja vrši, imperativom zahtjev ili poticaj sugovorniku da što učini, modalnim riječima i izrazima eksplicira se stav govornika prema sadržaju iskaza/propoziciji i sl.), bilo s odnosom glagolske radnje prema izvanjezičnoj realnosti (npr. indikativ naspram kondicionalu, pitanjima i sl.). Ukratko, u prvome se slučaju govori o tzv. *subjektivnoj modalnosti*, u drugome o tzv. *objektivnoj modalnosti* (usp. Pranjković 2013a: 91–92; Pranjković 2016: 83).¹

* Ovaj je rad financiralo Sveučilište u Rijeci projektom uniri-human-18-13 1140.

¹ Načelno prihvaćamo takvu tipologizaciju modalnosti. Na moguća drukčija tumačenja dva-ju tipova modalnosti (tj. subjektivne i objektivne modalnosti) i konkretne nedoumice prili-

Treba ovdje napomenuti i to da se granica između objektivne i subjektivne modalnosti ne povlači sasvim lako i jednoznačno te da se u iskazima nerijetko mogu ostvarivati oba tipa. Primjerice, u rečenici/iskazu *Za početak biste trebali prestati kuhati, barem t.jekom* *ĵeta* riječ je o obama tipovima modalnosti: subjektivna, iskazana modalnim glagolom *trebati*, svjedoči o govornikovu stavu spram glagolske radnje (zahtjev sugovorniku/sugovornicima da se što učini, konkretno, da se prestane kuhati; riječ je, dakle, o stupnju deontičke ili obligatorne modalnosti), dok se objektivna očituje u potencijalnosti rečenicom/iskazom posredovanog sadržaja (hipotetičnost radnje iskazana je kondicionalom).² Za usporedbu, drukčiji bi komunikacijski učinak imali imperativni iskazi ili iskazi s imperativnim značenjem *Prestanite kuhati!* ili *Trebate prestati kuhati!*,³ u kojima se ostvaruje samo subjektivna modalnost. Napokon, iako se različitim rečenicama/gramatičkim strukturama prenosi isti propozicijski sadržaj, neupitno je da je njihov pragmatički potencijal (dijelom) različit, posebice s obzirom na pragmatičku teoriju uljudnosti (usp. i moguće iskaze *Bilo bi dobro da prestanete kuhati, Kako bi bilo da prestanete kuhati?!*, *Možda biste mogli prestati kuhati?!*, *Svakako biste trebali prestati kuhati, A da prestanete kuhati?* i sl.).⁴

Donekle usporediva sa spomenutom podjelom na subjektivnu i objektivnu modalnost i ona je zastupljena uglavnom u angloameričkim izvorima: kategoriju modalnosti (engl. *modality*) u mnogim jezicima čine (a) modalni sustavi (engl. *modal system*; npr. sustav modalnih glagola) i (b) glagolski (eventualno: rečenični/iskazni) načini (engl. *mood*; kao “čist” primjer navode se indikativ i

kom utvrđivanja kojim se jezičnim/gramatičkim sredstvima ostvaruje jedan, a kojima drugi tip upozoravat ćemo u nastavku.

- 2 Istina, takvo tumačenje nije i jedino moguće. U *Gramatici bosanskoga jezika* stoji da se modalnim glagolima (kao, uostalom, i optativom i imperativom) izražava objektivna modalnost (što se može prihvatiti s obzirom na to da je glagolska radnja u njima irealna/neostvarena ili se barem ne može utvrditi je li ostvarena), a da se subjektivna modalnost iskazuje (samo) modalnim riječima (usp. Jahić–Halilović–Palić 2000: 358–359). Mi ipak smatramo da se modalnim glagolima (ali i optativom i imperativom) iskazuje (i) stav govornika spram glagolske radnje (usp. npr. *Studenti moraju/trebaju predati seminar; Smijem li te nešto pitati?*, *Mogu ti u tome pomoći* i sl.). Drugim riječima, subjektivna se modalnost (tj. stav govornika prema propoziciji) u pojedinom iskazu može evidentirati neovisno o odnosu glagolske radnje spram realnosti, i to se može tumačiti kao dodatna modalna obilježnost iskaza. Tom ćemo pitanju više pozornosti posvetiti u nastavku.
- 3 Iako iskaz *Trebate prestati kuhati!* formalno/gramatički nije imperativ, modalni glagol *trebati* u prezentu ima imperativno značenje. Uostalom, to i jest razlog zašto modalni glagoli nemaju imperativnih oblika (**treba_i*), o čemu više kasnije.
- 4 Više o načinima izražavanja imperativnosti, pa i o pragmatičkom aspektu različitih imperativnih konstrukcija usp. u Pranjковиć–Badurina 2012, Palić 2018.

konjunktiv u njemačkom jeziku). Međutim i u jezicima koji nemaju posebnih konjunktivnih oblika (kakvi su i svi slavenski jezici) postoje sredstva za iskazivanje hipotetične/pretpostavljene radnje, pa se s obzirom na “glagolski način” govori o u osnovici binarnom sustavu bilo realnih bilo irealnih rečenica/iskaza (usp. Palmer 2001: 4). Ipak, da bi engleski naziv *mood* trebalo tumačiti znatno šire od (uobičajenog) gramatičkog pojma glagolskog načina, svjedoči promišljanje M. A. K. Hallidaya. U njegovoj će se sistemskoj funkcionalnoj teoriji i gramatici taj pojam dovesti u vezu s tzv. interakcijskom funkcijom jezika, dakle s onom koja osigurava interakciju među ljudima, a zahvaljujući kojoj svaki jezik uključuje različite opcije kojima govornik može mijenjati vlastitu komunikacijsku ulogu primjerice tvrdeći što, postavljajući pitanja, dajući naredbe, izražavajući sumnje itd. Te osnovne “govorne uloge” – izjava, pitanje, odgovor, naredba i uzvik, a čime, dakako, popis nije zaključen – ulaze u gramatičku kategoriju koja se naziva *mood*, dakle u kategoriju svojevrsnih rečeničnih modusa ili rečeničnih “raspoloženja” (usp. Halliday 1970: 189).⁵ U tom se smislu može tumačiti i u osnovici binaran sustav rečeničnih modusa: s jedne su strane izjavne rečenice (u njima je jedino izvjesno da se radnja odvija ili ne odvija – *On čita/On ne čita; On je čitao; On će čitati*⁶), a s druge su svi oni modusi u kojima odvijanje radnje nije izvjesno (npr. kondicional, pitanje, imperativ...⁷).

5 Slično tome u hrvatskoj se gramatici govori o *priopćajnoj* svrsi rečenice: “svaka rečenica mora sadržavati i obavijest o tome želi li govornik sugovornika o čemu obavijestiti, dobiti od njega kakvu obavijest ili sudionika govornog čina potaknuti, motivirati na govorni ili kakav drugi čin, izraziti svoj odnos (emocionalni) prema onome o čemu se priopćuje, reagirati na kakvu dobivenu obavijest ili sl.” (Silić–Pranjković 2005: 281). Nadalje s obzirom na priopćajnu svrhu rečenice se dijele na izjavne (deklarativne), upitne (interrogativne) i usklične (ekslamativne). Usp. i Težak–Babić 1992: 217–218.

6 Specifičan je status rečenica s glagolom u futuru: budući da glagolska radnja u njima još nije ostvarena, tek je najavljena, utemeljenima se mogu smatrati i tvrdnje da je u slučaju futura I. (kao, uostalom, i futura II) riječ o glagolskom načinu, a ne o glagolskom vremenu (usp. npr. Palić 2007: 148–149). Međutim bez obzira na činjenicu da postoji izvjestan stupanj neizvjesnosti u realizaciju glagolske radnje iskazane glagolom u futuru, evidentna je čvrsta namjera govornika da se ona ostvari, i u tom smislu takve rečenice/iskaze valja razlikovati od potencijalnih ili imperativnih rečenica te pitanja, u kojima pak nema nikakve izvjesnosti što se ostvarenja glagolske radnje (i sadržaja rečenice/propozicije) tiče. Drugim riječima, futur (u hrvatskom jeziku) pretpostavlja izvjesnost koliko god buduća radnja može biti izvjesna. Stoga smatramo da se futur opravdano uvrštava u glagolska vremena.

7 Upozorimo, o krhkosti ovih podjela i/ili o dijelom različitim kriterijima na kojima one počivaju svjedoči (uz već spomenutu dvojbu u vezi s tipom modalnosti u rečenicama s modalnim glagolima i, recimo to tako, labav status futura I. i futura II) i moguće različito pozicioniranje imperativa (i optativa). Iako je, nema sumnje, riječ o rečeničnom modusu, i to takvu u kojemu obavljanje glagolske radnje nije izvjesno, istodobno se njime iskazuje subjektivna modalnost (govornik što zahtijeva od sugovornika/sugovornikā, npr. *Čitaj!/Čitajte!*).

S druge strane modalnost je za Hallidaya jedan od dvaju mogućih finitnih elemenata rečenice (u njegovoj terminologiji: *clause*), naime *funkcija se propozicija čini finitnom*, čime ona postaje nešto o čemu se može raspravljati, odnosno čime se nešto smješta u kontekst govornog događaja. Prvi način na koji se to čini jest *upućivanje na vrijeme govornika* – s gramatičke točke gledišta riječ je o tzv. primarnim vremenima (engl. *primary tense*), koja znače *prošlost, sadašnjost ili budućnost u trenutku govornika*. Drugi način predstavlja *upućivanje na prosudbu govornika* – u gramatičkom smislu to je modalnost (engl. *modality*). Modalnost znači *vjercjatnost ili slabu vjercjatnost (propozicije), odnosno poželjnost ili nepoželjnost (pr.jedloga)*.⁸ Finitnost se – nastavlja Halliday – iskazuje verbalnim operatorima, koji, iz spomenutoga slijedi, mogu biti bilo vremenski bilo modalni. I nadalje, svojstvo koje je od presudne važnosti za finitne verbalne operatore jest svojstvo polariteta (*polarity*): ono pretpostavlja odabir između pozitivnog i negativnog – *jest* ili *nje*; *može* ili *ne može*.⁹ (Usp. Halliday 2004: 115–116.) Međutim dok svojstvo polariteta pretpostavlja izbor između dvoga – između *da* i *ne* – među tim dvama polovima postoje i srednji stupnjevi – npr. *ponekad* ili *možda*. Ti međustupnjevi predstavljaju *modalnost*. Hallidayevim riječima, modalni sustav *konstruira područje neizvjesnosti koje se prostire između “da” i “ne”*. Naime – reći će on – između *izvjesnosti ‘jest’ i ‘nje’* leže *relativne vjercjatnosti ‘mora biti’, ‘bit će’, ‘može biti’*; između *konačnog ‘učini’ i ‘nemaj učiniti’* leže *diskrecijske mogućnosti ‘moraš učiniti’, ‘trebaš učiniti’, ‘možeš učiniti’*. (Usp. Halliday 2004: 146–150.)¹⁰

Spomenimo tek da nešto drukčije o modalnosti promišlja Predrag Piper. I njegovo je polazište da je kategorija modalnosti sastavni dio svake rečenice, pri čemu kategorija načina predstavlja njezinu gramatičku jezgru.

8 Valja nam ovdje upozoriti na Hallidayevu nomenklaturu iskaza (u nas uobičajen naziv *iskaz* smatramo približnim ekvivalentom za Hallidayev *clause as exchange* – usp. Halliday 2004: 58–59 i d.). *Propozicija* (engl. *proposition*) iskaz je kojim se prenosi kakva obavijest te postaje nešto o čemu se može raspravljati, što može biti potvrđeno ili odbijeno, u što se može sumnjati, čemu se može proturječiti, na čemu se može insistirati, što se može prihvatiti s ogradom i sl. Drugi tip iskaza obuhvaća širok raspon ponuda i naredbi za koji Halliday rabi termin *proposal* (ovdje ga prevodimo kao *pr.jedlog*). Usp. Halliday 2004: 110–111.

9 Primjeri se obaju tipova operatora pregledno navode u tablici. Temporalni operatori odnose se na prošlost, sadašnjost i budućnost i mogu biti pozitivni ili negativni (npr. *did, does, will; didn't, doesn't, hadn't, won't*). Modalni operatori mogu biti niski, srednji i visoki te također pozitivni i negativni (npr. *can, will, must; needn't, won't, mustn't*). Usp. Halliday 2004: 116–117).

10 Sukladna ovoj Hallidayevoj distinkciji (tj. na prostor neizvjesnosti između *jest* i *nje* odnosno između *učini* i *nemaj učiniti*) podjela je na epistemičku i deontičku modalnost (usp. Cruse 2000: 287). O tome međutim više u nastavku.

Međutim ovaj će autor težište staviti na realnost/irealnost rečeničnog sadržaja (denotata)¹¹ te utvrditi da ako se u gramatičku strukturu rečenice uključi značenje nekog modalnog glagola ili modalnog izraza (dakle gramatikalizirana sredstva za iskazivanje modalnosti), njezin se denotat “više ne može uzeti kao nešto realno ili irealno, nego kao nešto što je **neutralno prema realnosti/irealnosti iskaza**”. U tom kontekstu za rečenicu će *On govori* Piper tvrditi da je modalno određena (jer se njezin sadržaj predstavlja kao realan), a rečenica *On može da govori* modalno je neodređena jer ne implicira ni ‘on govori’, ni ‘on ne govori’, ni ‘on će govoriti’, ni ‘on je govorio’, ni bilo što drugo (usp. Piper 2005: 636, istakla L. B.).

U NASTAVKU O SUBJEKTIVNOJ MODALNOSTI

Činjenica da u jezicima postoje različita više ili manje gramatikalizirana sredstva za iskazivanje subjektivne modalnosti nesumnjivo je posljedica komunikacijskih potreba: najopćenitije rečeno, govornik u trenutku prenošenja poruke mora moći iskazati različita mišljenja i stavove o sadržaju iskaza, odnosno o propoziciji (ili, drugim riječima, porukom se ne prenosi samo određen propozicijski sadržaj nego i govornikovo mišljenje, raspoloženje, stav o tom sadržaju). Takva se, modalna značenja mogu ostvarivati na različite načine, različitim jezičnim sredstvima, pa tako i modalnim glagolima, modalnim riječima i izrazima, modalnim surečenicama/klauzama itd.: usp. npr. *On mora/sm. je/može/treba čitati* (naspram *On čita*), ili *On vjercjatno čita/Srećom, on mnogo čita*, ili *Rekla bih, on mnogo čita / Po svc.j prilici, on mnogo čita* i sl. Štoviše i veznici/čestice (npr. *kao* i *da*) mogu imati modalna značenja, usp. npr. *On kao čita* (usp. Pranjković 2013b i Pranjković 2013d). I dok je u navedenim rečenicama/iskazima propozicija (uglavnom) ista, ono po čemu se one razlikuju jest upravo njihov modalni aspekt. Naravno, samim time svaka od tih rečenica nužno aktualizira vlastiti kontekst, odnosno, u određenom kontekstu ona prenosi konkretnu poruku.

¹¹ U nastavku će taj tip realnosti (tj. modalnost realnosti/irealnosti) nazvati modalnošću u užem smislu (tzv. objektivna ili asertivna modalnost) te konstatirati da se ona “odnosi samo na predstavljanje propozicionog sadržaja rečenice kao realnog ili na odsustvo takve kvalifikacije” (usp. Piper 2005: 637). I ovdje se dakle radi o binarnoj opoziciji.

Ostali tipovi modalnosti prema Piperovoj su klasifikaciji sljedeći: deontička modalnost, optativna modalnost, subjektivna modalnost (modalnost u širem smislu), epistemička modalnost, imperceptivna modalnost, metajezična modalnost, aksiološka modalnost i ekspresivna modalnost. U navedenoj se podjeli, najavimo, mogu naći i kriteriji za eventualnu semantičku tipologizaciju (subjektivne) modalnosti.

U nastavku će se u središtu naše pozornosti ponajprije naći sustav modalnih glagola. Pozabavit ćemo se nadalje pojedinim modalnim značenjima (u prvome redu deontičkom i epistemičkom modalnošću). Napokon – tek u naznakama – bit će riječi i o pragmatičkom potencijalu modalnosti. Dakako, riječ je o iznimno sklisku području – o čemu svjedoče i pokušaji definiranja kategorije modalnosti i moguće njezine klasifikacije (usp. npr. Palmer 2001; Piper 2005; Palić 2015 i ondje navedeni izvori) – pa ovaj prilog treba shvatiti tek kao skicu moguće studije o modalnosti.

O MODALNIM GLAGOLIMA

Jezici operiraju relativno zatvorenim sustavom modalnih glagola. Za manji – i uglavnom konačan – broj glagola može se konstatirati da su prototipni modalni glagoli ili modalni glagoli u užem smislu. U hrvatskom jeziku – a slično je i u drugim jezicima – to su glagoli *h,jeti, morati, trebati*,¹² *sn,jeti* i *moći* (usp. Silić–Pranjković 2005: 185–186).¹³ Njima se naime ne označava glagolska radnja, nego samo odnos prema radnji. U tom smislu oni su nepunoznačni glagoli (usp. Pranjković 2013c). U modalnoj se funkciji mogu međutim javiti i neki drugi glagoli (često glagoli govorenja, mišljenja, osjećanja, percipiranja, ali i glagoli kojima se iskazuje kakav voljni čin ili ponavljanje kakve radnje i sl.) – i taj je popis načelno otvoren. Tim se glagolima (kada su u modalnoj funkciji) ne označuje konkretan proces, već služe za modifikaciju drugog procesa; njima se dakle uspostavlja modalni odnos subjekta/govornika spram procesa označenoga punoznačnim glagolom. Naravno, modalni se glagoli u širem smislu osim u modalnoj rabe i u svojoj primarnoj funkciji

12 Zanimljiva je situacija s glagolom *trebati*. Može se postaviti pitanje kako to da se on (gotovo) redovito nalazi na popisu modalnih glagola u užem smislu, a rabi se i kao nedomodalni, tj. punoznačni glagol (usp. *trebam čitati* naspram *trebam više novaca*). Treba dakako istaći to da je po svom značenju taj glagol prototipno modalni i uklapa se u sustav deontičkih modalnih glagola (*morati, trebati, sn,jeti*...), pa ima utemeljenja misao da postoje dva glagola *trebati* – modalni i nedomodalni (u tom se kontekstu aktualizira i pitanje leksikografske obrade – treba li biti jedna ili dvije natuknice *trebati*), o čemu, uostalom, svjedoče i prijevodni ekvivalenti (npr. njem. *sollen* i *brauchen*, engl. *should* i *to need* i sl.). U vezi se time može onda postaviti i pitanje konjugacije modalnoga glagola *trebati*, na što ćemo se osvrnuti u nastavku.

13 U gramatici srpskoga jezika spominju se ovi modalni glagoli i njima značenjski bliske modalne riječi i izrazi: *moći, trebati, morati, smeti, hteti, želeti, zabraniti, biti u starju, biti dužan, biti obavezan, biti dozvojen, biti zabranjen* i sl. (usp. Piper 2005: 638). Gramatika bosanskoga jezika spominje modalne glagole *moći, h,jeti, ž,jeti, morati, sn,jeti*... (usp. Jahić–Halilović–Palić 2000: 359; trotočka u izvorniku). Za engleski jezik kao modalni se glagoli navode *may, can, must, ought (to), will i shall*, a marginalno i *need i dare* (uključujući *might, could, would i should*) (usp. Palmer 2001: 100).

(tj. kao punoznačni glagoli), npr. *Pazite da ne zakasnite* (naspram *Pazite na primjere*), *Ima da to naučite!* (naspram *Imaš li problema?*), *Mislim/Planiram doći* (naspram *Mislim na budućnost; Ne planiram budućnost*), *U Hrvatskoj nastajim suzbiti euroskepticizam* (naspram *Nastajimo oko čjece i nemoćnih*), *Voli slušati klasičnu glazbu* (naspram *Voli čjecu*), *Gledajte doći pr. je mraka* (naspram *Gledam samo dobre filmove*); *Insistirao je da mu se ispriča* (naspram *Insistiraju na kvaliteti proizvoda*), *Uspjela ga je nasm. jati* (naspram *Operacija je usp. jela*), *Nisam se stigla naspavati* (naspram *Stigli su nam dragi gosti*), *Odlučio se sam javiti* (naspram *Odlučila se za jubičastu hajinu*), *Naposjetku vam želim zahvaliti* (naspram *Želim vam svako dobro*) itd., itd. (usp. i popis modalnih glagola u Pranjковиć 2013c: 188–190).

Nadalje modalni su glagoli zanimljivi i po sv. jim gramatičkim obilježjima.

Ponajprije, kad je riječ o glagolskim oblicima, kod tih glagola ne postoje ograničenja u porabi vremena (usp. *moram, morao sam, morah, b. jah morao, morat ću, budem morao*). Tako je i kad je riječ o kondicionalu (*morao bih*), ali se – s druge strane – modalni glagoli ne rabe, ili se rabe posve izuzetno i izrazito obilježeno, u imperativu (usp. *treba j, mora j, sm. jedni* ili sl.). Po svoj prilici, to je stoga što se imperativom kao i modalnim glagolima označuje subjektivna modalnost, pa je dvostruko označavanje subjektivne modalnosti zališno.¹⁴

Za modalne glagole moglo bi se nadalje reći da aspektualno nisu diferencirani, odnosno da se rabe samo u nesvršenim likovima. Istina, oni uglavnom imaju i svršene likove, usp. *moradnem, trebadnem, sm. jednem, h. jednem*, ali se oni javljaju vrlo rijetko i samo u položajima u kojima se moraju upotrijebiti svršeni likovi glagola, npr. *Ako moradnem posuditi novaca, tražit ću od tebe* ili sl. Međutim i u takvim kontekstima puno je običnije upotrijebiti futur drugi negoli svršeni oblik prezenta modalnih glagola, npr. *Ako budem morao posuditi novaca, tražit ću od tebe*.

Na sintaktičkoj razini najvažnije je obilježje modalnih glagola to da ne mogu – jer su nepunoznačni – funkcionirati kao samostalni predikati, nego im se mora dodati punoznačni glagol, u pravilu u infinitivu,¹⁵ usp. neovjereno

14 Iz istoga se razloga za iskaze s modalnim glagolima može reći da imaju imperativno značenje/funkciju (implicitni imperativi), npr. *Trebate/morate predati seminar* (uz *Predajte seminar!*), o čemu više u nastavku. Usp. i Pranjковиć–Badurina 2012.

15 U vezi s time zanimljiva je situacija opet s glagolom *trebati*. Raniji su normativni priručnici i, posebno, jezični savjetnici insistirali na tome da se taj glagol, kad je modalan (tj. kad znači *morati*) upotrebljava samo u bezličnoj formi (dakle: *treba da se upotrebljava, ne treba se upotrebljavati*). U tom slučaju njega, vele, treba razlikovati od glagola *trebati* u nemodalnoj upotrebi, npr. *trebam savjet*. Naprotiv, suvremena hrvatska jezična situacija pokazuje sasvim drugo stanje: sasvim su uobičajeni, pretežiti i prihvatljivi iskazi u kojima se modalni glagol *trebati* javlja u ličnim oblicima, dakle *Studenti trebaju predati seminar*,

**On mora* prema *On mora oputovati*. Drugim riječima, budući da modalni glagoli ne znače radnju, nego samo jedan (i to modalni) aspekt radnje, oni dolaze samo u složenim predikatima.

Modalni su glagoli – nema sumnje – važno, ali ne i jedino gramatikalizirano sredstvo iskazivanja modalnih značenja.

O MODALNIM ZNAČENJIMA PODROBNJE

Najavivši da će u središtu naše pozornosti biti subjektivna modalnost i načini njezina iskazivanja jedva smo se dotakli kompleksnog pitanja moguće tipologizacije modalnosti. Naime sama činjenica da je modalnost s jedne strane vezana uz govorni čin (konkretnije, uz potrebu govornika da izrazi svoj stav o sadržaju propozicije), a s druge da je riječ (i) o formalnologičkoj kategoriji sugerira (su)postojanje više kriterija podjele. Oгледа se to i u različitim klasifikacijama prezentiranima u pojednim izvorima, u kojima se, štoviše, nejednako određuju i/ili imenuju inače podudarni tipovi modalnosti (pregledan popis više od deset najčešće spominjanih tipova modalnosti s uputnicama na relevantne bibliografske jedinice usp. u Palić 2015: 142–143). Ovdje se nećemo podrobnije baviti tim pitanjima.

Pozabavit ćemo se međutim šire zastupljenom dvodiobom (subjektivne) modalnosti na epistemičku i deontičku.

Krenut ćemo od temeljnih (upravo udžbeničkih i/ili leksikografskih) određenja ovih pojmova. A. Cruse jednostavno će ih objasniti različito interpretirajući rečenicu *Ivan je već trebao biti onāje*. Prvo je moguće tumačenje ‘Ivanova je obveza da (do sada) već bude onđje’, a drugo ‘vjerojatno je da je Ivan već onđje’. U prvom slučaju riječ je o deontičkom, a u drugom o epistemičkom *čitarju*,¹⁶ odnosno – prema spominjanoj Hallidayevoj nomenklaturi modalnosti – riječ je o neizvjesnostima između *učini* i *nemc j učiniti* te između *jest* i *n.je*. Važno je nadalje napomenuti i to da ista modalna sredstva mogu biti upotrijebljena za iskazivanje obaju tipova modalnosti¹⁷ te da postoje različite razine modalnosti (Hallidayevim riječima, visoka, srednja i niska), koje se – između ostaloga – iskazuju i različitim modalnim glagolima, npr. *morati*,

a ne *Studenti treba da predaju seminaru*. O tome zašto ranije normative preporuke nisu bile opravdane, pa i nisu imale izgleda za uspjeh usp. u Pranjković 1993.

16 Podsjetimo i na etimologiju naziva ovih dvaju tipova modalnosti. Oba potječu od naziva filozofskih disciplina – deontologije (znanosti o dužnostima) i epistemologije (spoznajne teorije).

17 Može se to oprimjeriti značenjima glagola *moći* (*can*): ‘zna kako’, ‘fizički je u mogućnosti’, ali i ‘dopušteno je’ (usp. Trask 1992: 173).

h,jeti, moći. (Usp. Cruse 2000: 286–287.) Naravno, osim (modalnim) glagolima modalna se značenja (deontičko i epistemičko) mogu iskazati i modalnim riječima/izrazima poput *biti dužan/obvezan, biti slobodan te vjerc,jatno, nevjerc,jatno, po svcj prilici, možda* i sl. (usp. i Cruse 2006: 111).

Temeljnim (i uglavnom općeprihvaćenim) određenjima dvaju tipova modalnosti dužni smo dodati još koju napomenu.

Primjerice F. R. Palmer uz epistemičku i deontičku modalnost uvodi i (nadređene) im pojmove propozicijske modalnosti (engl. *propositional modality*) i događajne modalnosti (engl. *event modality*). Tumačit će naime da propozicijsku modalnost čine sustavi epistemičke i evidencijalne (dokazne) modalnosti, dok događajnu modalnost predstavljaju sustavi deontičke i dinamičke modalnosti. No o čemu je zapravo riječ?

Najkraće rečeno, i epistemička se i evidencijalna modalnost tiču propozicije: odnose se bilo na *iskazivar,je govornikove procjene čir,jeničnoga statusa propozic,je* (epistemička modalnost), bilo na *govornikovo upućivar,je na dokaz o tom star,ju* (evidencijalna modalnost). Naprotiv, deontička se i dinamička modalnost vezuju uz još neaktualizirani događaj – stoga je riječ o događajnoj modalnosti. Razlika pak između dva tipa događajne modalnosti leži u ovome: *kod deontičke modalnosti uvjet,jući su čimbenici var,jski u odnosu na relevantnog pc,jedinca, a kod dinamičke unutar,r,ji* ili, drugim riječima, *deontička se modalnost odnosi na obvezu ili dopušter,je kc,je proizlazi iz var,jskog izvora, dok se dinamička modalnost odnosi na sposobnost ili vo,ju kc,ja dolazi od dotične osobe.* (Usp. Palmer 2001: 8–10.)

Novu perspektivu naglašavaju i Piperova promišljanja o deontičkoj i epistemičkoj modalnosti. U njegovoj podjeli tipova modalnosti deontička se modalnost razmatra kao tip realne/irealne modalnosti (naime modalnosti u užemu smislu, tzv. objektivne ili asertivne modalnosti¹⁸), što je – po svcj prilici – usporedivo s Palmerovim pojmom događajne modalnosti. Izrijeком se veli: “Deontička modalnost, kao vrsta realne/irealne modalnosti, jeste kvalifikacija situacije označene rečenicom sa deontičkim izrazom kao potrebne ili obavezne, neizbežne i sl.”; za takvu će modalnost nadalje reći da se najčešće iskazuje predikatima s modalnim glagolima *trebati, morati* ili *sm,jeti*, ali i neglagolskim sredstvima (npr. *potrebno je, potreba je, nužno je* itd.) (Piper 2005: 638). Za razliku od deontičke, epistemička će se modalnosti smatrati tipom subjektivne modalnosti, i to takvim koji “predstavlja stepenovanu kvalifikaciju uverenosti govornog lica u istinitost onoga što je označeno iskazom”; takva

18 Za taj se tip modalnosti kaže da se odnosi “samo na predstavljanje propozitivnog sadržaja rečenice kao realnog ili na odsustvo takve kvalifikacije” (Piper 2005: 637).

se modalnost iskazuje modalnim riječima i izrazima (npr. *bez sumnje, svaka-ko, sigurno, vjerovatno, u svakom slučaju, možda, teško, naravno* i sl.) (Piper 2005: 643).

Uzimajući u obzir netom navedena određenja dvaju tipova modalnosti – naime ona koja u središte pozornosti stavljaju realnost/irealnost (ili aktualiziranost/neaktualiziranost) modalno kvalificiranih sadržaja – ponovno ćemo se suočiti s pitanjem (ne)podudarnosti dihotomija *realizirano ~ nerealizirano* te *objektivno ~ subjektivno*. Konkretno, možemo se upitati treba li, primjerice, deontičku modalnost u iskazu *Moraš pročitati tu knjigu!* doista kvalificirati kao objektivnu!? Naravno, spomenuta se radnja (*čitar je knjige*) tek treba ostvariti u budućnosti, ali, po svemu sudeći, ta rečenica/iskaz sadrži i modalni glagol *morati* kojim se iskazuje i *dodatna* (subjektivna) modalnost: stav govornika spram sadržaja propozicije (usp. i različite stupnjeve deontičke modalnosti: *Trebaš pročitati tu knjigu!*, ili *Možeš pročitati tu knjigu!*, ili *Smješ pročitati tu knjigu!* i sl.).¹⁹ U tom se smislu rečenica/iskaz *Moraš pročitati tu knjigu!* – smatramo – razlikuje od objektivnomodalnih *On bi pročitao tu knjigu* ili *Je li pročitao tu knjigu?*²⁰ Kao dodatan argument za poimanje deontičke modalnosti kao podtipa subjektivne modalnosti spomenut ćemo da su iskazi u kojima se ona ostvaruje komunikacijski (tj. funkcionalno) vrlo bliski imperativima (*Pročitaj tu knjigu!*).²¹

UMJESTO ZAKLJUČKA: O DEONTIČKOJ MODALNOSTI IZ PRAGMALINGVISTIČKE PERSPEKTIVE

Više puta spominjana tijesna povezanost modalnosti (kao gramatičke kategorije) s govornim činom zaključno će se tematizirati osvrtom na uporabne aspekte iskaza s obilježjima deontičke modalnosti. Time će se primarno

19 Dok je modalnost u rečenicama poput navedene (*Moraš pročitati tu knjigu!*) posljedica (subjektivnog) stava govornika prema glagolskoj radnji, ne bi se – smatramo – bitno drukčije trebale interpretirati ni rečenice/iskazi u kojima obligacija proistječe iz općeprihvaćenih društvenih ili prirodnih zakona, npr.: *Prjavi na najječaj treba priložiti potvrdu o nekažnjavarju*; *Student mora položiti sve kolokvije prije izlaska na završni ispit*; *Čovjek se treba nositi s problemima*; *Živjeti se mora* i sl.

20 Podsjetimo, moguće su i ovakve kombinacije (subjektivnih i objektivnih) modalnih značenja: *Treba bi pročitati tu knjigu!* ili *Mogao bi i pročitati tu knjigu!*, pa i *Kako bi bilo da pročitaš tu knjigu?!*

21 Poput deontičke modalnosti i imperativnost je (kao kategorija drugoga lica) usmjerena na sugovornika, od kojega se zahtijeva kakva akcija.

gramatičkim i semantičkim pristupima ovoj kategoriji pridodati i onaj pragmatički.

Tvrdnju da je modalnost deontičkoga tipa komunikacijski bliska imperativu,²² da se za deontičkomodalne iskaze može, štoviše, reći da imaju ilokutivnu snagu imperativa, potkrijepit ćemo nekim primjerima. Recimo, ako premijer učiteljima i nastavnicima u štrajku poruči *Štrajk se mora obustaviti!* *Štrajk se treba obustaviti!*, on nesumnjivo – s pozicija političkog autoriteta²³ – želi jasno poručiti: *Obustavite štrajk!* Želeći, po svoj prilici, pojačati tu poruku premijer je dometnuo i ovo: *Trenutno obustaviti štrajk!* – naravno, ovdje je riječ o infinitivu u funkciji imperativa (usp. Pranjковиć–Badurina 2012), dodatno *osnaženome* priložnom oznakom *trenutno*. Variranje intenziteta deontičke modalnosti/imperativnosti – viši stupanj (*mora*), pa srednji (*treba*), pa opet imperativ – može se zacijelo pripisati (i) političkom taktiziranju, ali istovremeno aktualizira još jednu perspektivu – onu pragmatičke teorije uljudnosti (engl. *politeness*).

Uljudnost kao pragmatička kategorija definira se kao svjesno izražavanje *obzira* prema drugima i/ili prema sebi te se dovodi u vezu sa sociološkim konceptom *obraza* u smislu ugleda (stjecanje, čuvanje ili gubljenje ugleda), koji pak u komunikaciji može biti ugrožen ili podržan.²⁴ Stoga bi se upravo s obzirom na strategije uljudnosti mogli razmatrati (pretpostavimo, konkurentni) iskazi poput *Učenici i nastavnici trebaju se vratiti u učionice*, ili *Za nas je sada najvažnije da se učenici i nastavnici vrate u učionice*, ili *Bilo bi važno da se učenici i nastavnici vrate u učionice* i sl. Takvima bi obraz recipijenta u većoj mjeri bio podržan, a sama intencija govornika (naime iskazivanje zahtjeva za prekidom štrajka) ne bi bila ugrožena.

22 Uostalom, na tragu je toga i konstatacija da su *najčešći tipovi deontičke modalnosti 'direktivi'*, kojima – po Searleu – mi nastojimo navesti druge da što učine (Palmer 2001: 70).

23 Perspektiva je to kritičke stilistike koju ovdje, razumljivo, ne otvaramo. Usp. Katnić-Bakaršić 2012.

24 Konkretnije, kad se kome obraćamo, možemo se usmjeriti prema njegovu pozitivnom obrazu – odgovor je to na želju recipijenta da se drugima sviđa i da ga prihvaćaju (tzv. pozitivna uljudnost) ili prema njegovu negativnom obrazu – odgovor je to na recipijentovu težnju da ga se ne ometa u djelovanju, da se s njim ne postupa loše te da djeluje po vlastitu izboru (tzv. negativna uljudnost). Za negativnu je uljudnost karakteristično da pitanja nude sugovorniku mogućnost da na njih odgovori negativno, ali efekt odbijanja pritom nije isti kao kod odbijanja zahtjeva iskazana imperativom u tzv. direktnom govornom činu. (Usp. npr. Brown–Levinson 1978: 61–71.)

Ovaj *ogled o modalnosti* možemo – kako i priliči – okončati modalno. U želji da predstavimo kompleksan pojam modalnosti, ali i jezična sredstva (različitih razina) kojima se ona može iskazivati *mogli smo* ponuditi samo natuknice za *moguće* buduće studije o pojedinim aspektima modalnosti. Te bi studije, smatramo, *mogle/trebale* u većoj mjeri uključiti i pragmatička i stilistička gledišta. Ako smo međutim ovdje uspjeli predstaviti složenost modalnosti i kao gramatičke, i kao semantičke, i kao pragmatičke kategorije – usudit ćemo se povjerovati da je naš zadatak ispunjen.

IZBOR IZ LITERATURE

- Brown, Penelope – Levinson, Stephen C. (1978) *Politeness: Some universals in language use*, Cambridge Universal Press.
- Cruse, Alan (2000) *Meaning in Language: An Introduction to Semantic and Pragmatics*, Oxford University Press.
- Cruse, Alan (2006) *A Glossary of Semantic and Pragmatics*, Edinburg University Press
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood (1970) "Language Structure and Language Function", u: M. A. K. Halliday, *On Grammar*, Volume 1 in the Collected Works of M. A. K. Halliday, ur. Jonathan Webster, Continuum, London – New York, 2002, str. 173–195.
- Halliday, Michael Alexander Kirkwood (2004) *An Introduction to Functional Grammar*, 3rd edition, revised by Christian M. I. M. Matthiessen, Arnold Publishers.
- Jahić, Dževad – Halilović, Senahid – Palić, Ismail (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe Zenica, Zenica.
- Katnić-Bakaršić, Marina (2012) *Između diskursa moći i moći diskursa*, Naklada Zoro, Zagreb.
- Palić, Ismail (2007) *Sintaksa i semantika načina*, Bookline, Sarajevo.
- Palić, Ismail (2015) "Okvir za opis epistemičkomodalnih izraza u bosanskome", u: Ismail Palić, *Rasprave iz sintakse i semantike*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, str. 141–172.
- Palić, Ismail (2018) "O semantičkom i pragmatičkom aspektu imperativa u bosanskom jeziku", *Riječki filološki dani II: Zbornik radova*, ur. Lada Badurina i Nikolina Palašić, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, Rijeka, str. 23–40.
- Palmer, Frank Robert (2001) *Mood and Modality*, Second Edition, Cambridge Textbooks in Linguistics, Cambridge University Press.

- Piper, Predrag (2005) “Modalnost”, u: Ivić, Milka (ur.), *Sintaksa savremenog srpskog jezika: Prosta rečenica*, Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, Beograd, 2005, str. 636–649.
- Pranjkočić, Ivo (1993) “Uporaba glagola *trebati*”, u: Ivo Pranjkočić, *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, str. 35–39.
- Pranjkočić, Ivo (2013a) “Načini izražavanja načina”, u: Ivo Pranjkočić, *Gramatička značerja*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 91–101.
- Pranjkočić, Ivo (2013b) “Što je kao?”, u: Ivo Pranjkočić, *Gramatička značerja*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 212–219.
- Pranjkočić, Ivo (2013c) “Tipologija nepunoznačnih glagola u hrvatskome standardnom jeziku”, u: Ivo Pranjkočić, *Gramatička značerja*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 186–194.
- Pranjkočić, Ivo (2013d) “Vezničko i nevezničko *da* u hrvatskome jeziku”, u: Ivo Pranjkočić, *Gramatička značerja*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 220–237.
- Pranjkočić, Ivo (2016) “O infinitivu”, u: Ivo Pranjkočić, *Gramatika u rječima i rječiji u gramatici*, Matica hrvatska, Zagreb, str. 82–89.
- Pranjkočić, Ivo – Badurina, Lada (2012) “Načini izražavanja imperativnosti”, u: *Bosanskohercegovački slavistički kongres I: Zbornik radova (knj. 1)*, ur. Senahid Halilović, Slavistički komitet, Sarajevo, str. 619–628.
- Silić, Josip – Pranjkočić, Ivo (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Težak, Stjepko – Babić, Stjepan (1992) *Gramatika hrvatskoga jezika: priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, 7., izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb.
- Trask, Robert Lawrence (1992) *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, Routledge, London and New York.

ON MODALITY – WITH SPECIAL EMPHASIS ON MODAL VERBS

Abstract

Modality tends to be approached as one of the extremely complex grammatical, semantic and pragmatic categories. In this sense, modal verbs (which, in the narrower sense, include *morati*, *trebati*, *snjetiti*, *moći*, *hjetiti*) represent only one of several possible ways of expressing modality. This paper deals with the types of modality in general, and special attention is paid to those types that are marked by modal verbs. We will also focus on the difference between the so-called objective and subjective modality. Finally, we will analyse the pragmatic aspects of modality.

Key words: *modality, modal verbs, objective modality, subjective modality, epistemic modality, deontic modality*